
Ord som dreper

RAGNHILD ØRSTAVIK

ragnhild.orstavik@tidsskriftet.no

Ragnhild Ørstavik er assisterende sjefredaktør i Tidsskriftet. Hun er dr.med. og har en bistilling som seniorforsker ved Folkehelseinstituttet.

Den 10. desember i år fyller Verdenserklæringen om menneskerettigheter 75 år. Dehumanisering er en trussel mot fortsatt vern av de viktige rettighetene.

Foto: Einar Nilsen

«... vi skjønte at Tysklands masseangrep var utført av gutter, ... arm i arm ...»

Sitatet (min oversettelse) er hentet fra nettsiden «Stemmer fra første verdenskrig», der man har samlet lydopptak fra dem som opplevde krigen og dem som sloss (1). Første juledag 1914 oppstod en spontan våpenhvile, initiert av de menige soldatene. De klatret ut av skyttergravene og over i Ingenmannsland. Der sang de julesanger, pratet om slagene de hadde vært med på (på hver sin side), byttet mat og begravde de døde. Våpenhvilen skal ha vart i omkring halvannet døgn, før soldatene fikk streng beskjed om å returnere til skyttergravene og slutte å fraternisere med fienden. Det ville nok blitt for vanskelig å fortsette å skyte dersom de ble for godt kjent – eller så på hverandre som mennesker i det hele tatt.

Verden skulle gjennom enda en storkrig (og mange mindre) før FN i 1948 vedtok Verdenserklæringen om menneskerettighetene (2). Ønsket var å skape en felles forståelse for at mennesker er født med et sett av rettigheter – uten annen begrunnelse enn at de er mennesker. Komiteen, med representanter fra alle verdensdeler og under ledelse av Eleanor Roosevelt (1884–1962), arbeidet i to år før de ble enige om formuleringene. En av representantene var Hansa Mehta (1897–1995). Hun fikk gjennomslag for bruk av ordet «menneske» i stedet for «mann».

Ved feiringen av 75-årsjubileet for erklæringen den 10. desember i år er begrepet menneskerettigheter godt innarbeidet. Samtidig føles verden mørk. To kriger ruller parallelt over skjermene våre og over hodene og inn i hjemmene til mennesker som bor ikke altfor langt fra oss. Flere kriger pågår i verden. Demokratiet er truet mange steder, og i stadig flere demokratiske nasjoner ser det ut til at autoritære ledere vinner frem.

Ser man stort på det, er det likevel mye å glede seg over. Mye positivt har skjedd de siste 75 årene, og enda mer hvis vi ser lenger tilbake. På en samleskala for menneskerettigheter (*human rights index*), der 0 er bunnivået og 1 alt vel, har tallet økt fra 0,26 i 1789, via 0,38 i 1948 til 0,67 ved siste måling i 2022 (3). Tallene fra *Our world in data* er altså en skikkelig kalddusj for dem som tenker at verden var bedre før, men de siste ti årene har det vært en nedgang. Og verdenskartet som skal illustrere hvor godt borgere er beskyttet mot blant annet statlige drap, tortur og massehenrettelser, har mange røde varsellamper (3). Fremdeles lar mennesker dette skje mot andre mennesker. Hvorfor?

Forklaringen finnes, i hvert fall delvis, i menneskelige følelser (4). I frykt, sinne – og først og fremst avsky (4). Dette er drivere av dehumanisering, å tenke på «de andre» som noe annet enn mennesker. For dersom de (andre) ikke er mennesker, har de heller ikke rett til rettighetene. Vi er utviklet til å føle avsky for det vi ikke tåler, som bedrevet mat og skadedyr. Og nettopp ved å bruke begreper som *skadedyr* om mennesker eller grupper av mennesker, kan autoritære ledere få folket med seg i forsvar for de frykteligste overgrep.

«Nettopp ved å bruke begreper som skadedyr om mennesker eller grupper av mennesker, kan autoritære ledere få folket med seg i forsvar for de frykteligste overgrep»

Dette er mest kjent fra andre verdenskrig, der nazistene kalte jødene for rotter, lus, kakerlakker og gribber (5). Men det er aktuelt også i dag: Donald Trump, mannen som kan vinne det viktigste demokratiske valget i verden neste år, kalte nylig sine politiske motstandere for skadedyr og lovte å utrydde dem (6). Israels forsvar har kalt palestinerne for dyr – noe som har ført til store protester både innad i Israel og fra jøder ellers i verden (7–9). Organisasjonen Standing together, en grasrotbevegelse av jøder og palestinere bosatt i Israel, bruker mye av tiden sin nettopp på å vaske vekk krigshissende slagord og erstatte dem med «likeverd for alle» (8). Dehumanisering drives også av avstand. Bor fienden for nær, kan myndighetene sette opp murer, piggråder og kontrollposter for å hindre at folk treffer hverandre. Akkurat som på slagmarkene.

Motgiften mot dehumanisering er å bli kjent med hverandre og kjent med «de andre». Håpet for julen og det nye året må være at historien fra første verdenskrig gjentar seg, og at den fører til noe annet enn flere år med krig. At våpnene legges ned, det være seg rifler eller umenneskelige ord, og at vi alle ser hvem de andre egentlig er: mennesker som oss, arm i arm.

REFERENCES

1. Imperial war museum. Voices of the First World War: The Christmas Truce. <https://www.iwm.org.uk/history/voices-of-the-first-world-war-the-christmas-truce> Lest 24.11.2023.
2. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> Lest 24.11.2023.
3. Our world in data. Human rights. <https://ourworldindata.org/human-rights> Lest 24.11.2023.
4. Rousseau DL, Gorman B, Baranik LE. Crossing the Line: Disgust, Dehumanization, and Human Rights Violations. *Socius* 2023; 9. doi: 10.1177/23780231231157686. [CrossRef]
5. Landry AP, Orr RI, Mere K. Dehumanization and mass violence: A study of mental state language in Nazi propaganda (1927-1945). *PLoS One* 2022; 17: e0274957. [PubMed][CrossRef]
6. The New York Times. After Calling Foes 'Vermin,' Trump Campaign Warns Its Critics Will Be 'Crushed'. *The New York Times* 13.11.2023. <https://www.nytimes.com/2023/11/13/us/politics/trump-vermin-rhetoric-fascists.html> Lest 24.11.2024.
7. Le Masurier J. 'Not in our name': the Jewish New Yorkers speaking out against 'dehumanisation' of Palestinians. *France24* 20.10.2023. <https://www.france24.com/en/americas/20231020-not-in-our-name-the-jewish-new-yorkers-speaking-out-against-dehumanisation-of-palestinians> Lest 24.11.2023.

8. Weltmann U. Grief is fuelling repression and racism in Israel. But our movement for peace is growing. The Guardian 13.11.2023.
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/nov/14/grief-racism-israel-peace-palestinians-jews-arabs> Lest 29.11.2023.
9. The New York Times. Between Israelis and Palestinians, a Lethal Psychological Chasm Grows. The New York Times 20.11.2023.
<https://www.nytimes.com/2023/11/20/world/middleeast/israelis-palestinians-conflict.html?smid=nytcore-ios-share&referringSource=articleShare> Lest 20.11.2023.
-

Publisert: 11. desember 2023. Tidsskr Nor Legeforen. DOI: 10.4045/tidsskr.23.0808
© Tidsskrift for Den norske legeforening 2026. Lastet ned fra tidsskriftet.no 11. februar 2026.